

ذخیره خوارزمشاهی

سید اسماعیل جرجانی

(به سال ۵۰۴ ق)

مجلد چهارم

ادامه کتاب ششم: اندک بیماری‌ها از سر تا پای

(بر اساس دستنویس کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۵۱۵۶، مورخ ۵۸۲ ق)

و با مقابله چند دستنویس که در آن

مقدمه، تصحیح و تعلیقات

دکتر حسین علینقی

جرجانی، سید اسماعیل، ۴۳۴-۵۳۱ق

ذخیره خوارزمشاهی

ذخیرہ خوارزمشاہی / نگاشتہ سید اسماعیل جرجانی؛ مقدمہ و تصحیح و تعلیقات حسین علیہی با

تهران: سفیر اردهال، ۱۳۹۳

جلد ۶

مجموعه

دوره: ۶-۲۱۴-۹۷۸۶۰-۱ ج ۱: ۲۰۸۵-۳۱۳-۶۰۰

$978-70-212-211-1 \text{ ج } 978-70-212-211-1 \text{ ج } 978-70-212-211-1 \text{ ج }$

٩٧٨ - ٩٧٦ - ١١١ - ١١٤ - ١٠١ ج

وضعیت فہرست نویسی

جز ۲ و ۳ (احیاء اولی: ۱۳۹۳) (فسا)

ج ۱. کتاب اول: اندر شناختن حد طلب و منفعت این کتاب در دو کتاب خلاصه و در دو کتاب

۲. کتاب سوم اندر تدبیر نگاه داشتند. کتاب چهارم اندر استخوان و عظم = ۳ کتاب

نجم اندر شناختن کتاب، کتاب ششم اندر علاج بیماری های اندامها (گفتار اول و دوم)

یزشکی اسلام۔۔۔ متون قدیم، تا قرن ۱۴

داروشناسی

نثر فارسی -- قرن ۱۶ ق

علینقی، حسین، ۱۳۶۵

نژادفلاح، هادی، ۱۳۴۹

R12A/3/ج ٤٥٣ ١٣٩٣

71-91VTV1

TRIVIA

دخیره خوارزمشاهی

(مجلد چہارم ائمہ کتاب ششم)

تأليف: سيدان ماعيا جرحانی

مصباح: دکتر حسین عارفی

نوبت چاپ: اول - ۱۳۸۵

از مجموعه: دوا و درمان در روزگاران ۱۱۱

صفحه آرایشی و طراحی جلد: واحد آماده سازی و بردها

لیتوگرافی، چاپ، صحافی: سفیر اردھال

شمارگان: ۵۵۰ نسخه ♦ شماره نشر: ۱-۳۶۵

قیمت دورہ ۶ جلدی: ۲۵۰۰۰۰ ریال ♦ قیمت جلد چہارم: ۴۵۰۰۰۰ ریال

© حق چاپ: ۱۳۹۵، انتشارات سفیر اردهال
www.safirardahal.ir

شایک دورہ: ۶-۲۱۴-۳۱۳-۶۰۰-۹۷۸

شایک جلد ۴: ۲۱۱ - ۳۱۳ - ۶۰۰ - ۹۷۸

نشانی دفتر: تهران، خیابان مفتح، خیابان سمیه، روبه روی بانک ملی ایران، ساختمان ۱۱۸، واحد ۴

تلفن مرکز پخش: ۸۸۳۱۳۸۹۸-۸۸۳۱۹۳۴۲ کد پستی: ۱۵۸۱۸-۳۴۷۱۵ email: safirardehal@yahoo.com

همه حقوق محفوظا است. هرگونه نسخه برداری، اعم از زیوراکس و باز نویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی)، و اقتباس در گیومه در مستند نویسی، و مانند آنها بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

۱	مقدمه مصحح
۳	ادامه کتاب ششم: اندر علاج بیماری‌ها از سر تا پای
	گفتار سیم از کتاب ششم: اندر احوال گوش و شنوایی و بیماری‌های او و اسباب بیماری‌ها
۵	و علامات و علاج آن
۶	باب نخستین از گفتار سیم: اندر فضیلت آلت شنوایی و واجبی تعهد آن
۷	باب دوم از گفتار سیم: اندر گرانی گوش و باطل شدن شنوایی
۱۲	باب سیم از گفتار سیم: اندر علاج سده
۱۴	باب چهارم از گفتار سیم: اندر آماس که اندر بن گوش و زندرون گوش پدید آید
۱۶	باب پنجم از گفتار سیم: اندر درد گوش و اسباب و علاج آن
۱۹	باب ششم از گفتار سیم: اندر علاج ریش‌های گوش
	باب هفتم از گفتار سیم: اندر دین دوی آوازهای دروغین که در گوش مردم افتد و آن را
۲۳	سبی بیرونی نباشد
۲۶	باب هشتم از گفتار سیم: اندر علاج کوده شدن گوش از زخمی که بر وی آید
۲۶	باب نهم از گفتار سیم: اندر تدبیر بیرون کردن آب گوش اندر شود
۲۷	گفتار چهارم: اندر احوال بینی و بیماری‌ها و اسباب و علامات و علاج آن
۲۸	باب نخستین از گفتار چهارم: اندر آفت‌ها که اندر بویایی پدید آید و اسباب و علامات و علاج آن
۳۱	باب دوم از گفتار چهارم: اندر گندگی بینی و اسباب و علاج آن
۳۳	باب سیم از گفتار چهارم: اندر ریش بینی و علاج آن
۳۵	باب چهارم از گفتار چهارم: اندر ناسور بینی و گوشت فزونی
۳۸	باب پنجم از گفتار چهارم: اندر علاج خون آمدن از بینی
۴۳	باب ششم از گفتار چهارم: اندر علاج شکستگی و کوفتگی بینی
۴۴	باب هفتم از گفتار چهارم: اندر تدبیر بیرون آوردن چیزی که به بینی اندر ماند
۴۴	باب هشتم از گفتار چهارم: اندر خارش بینی
۴۵	باب نهم از گفتار چهارم: اندر بسیاری عطسه و سبب و علاج آن
۴۶	باب دهم از گفتار چهارم: اندر زکام و نزله و اسباب و علامات و علاج آن
	گفتار پنجم: اندر احوال دهان و زفان و لب و دندان و بیماری‌های آن و اسباب و علامات
۵۷	و علاج هر یک
۶۱	جزو نخستین از گفتار پنجم: اندر بیماری‌های لب و دهان و گوشت بن دندان

باب نخستین از جزو نخستین از گفتار پنجم: اندر منافع لب و احوال و بیماری های آن و علامت هر نوعی از بیماری ها بر طریق کلی.....	۶۱
باب دوم از جزو نخستین از گفتار پنجم: اندر علاج گفتگی لب.....	۶۲
باب سیم از جزو نخستین از گفتار پنجم: اندر علاج گوشت فزونی.....	۶۳
باب چهارم از جزو نخستین از گفتار پنجم: اندر خوره که بر لب و گوشت بن دندان افتد.....	۶۳
باب پنجم از جزو نخستین از گفتار پنجم: اندر علاج سست شدن گوشت بن دندان.....	۶۶
باب ششم از جزو نخستین از گفتار پنجم: اندر علاج دمی دگی دهان و ریش های او.....	۶۷
باب هفتم از جزو نخستین از گفتار پنجم: اندر علاج انواع سوء المزاج که بر لب افتد.....	۷۰
باب هشتم از جزو نخستین از گفتار پنجم: اندر انواع آماس ها که بر لب افتد.....	۷۱
باب نهم از جزو نخستین از گفتار پنجم: اندر آمدن آب دهان اندر خواب.....	۷۲
باب دهم از جزو نخستین از گفتار پنجم: اندر ناخوشی بوی دهان.....	۷۳
جزو دوم از گفتار پنجم: اندر احوال زفان و بیماری ها و اسباب و علامات و علاج آن.....	۷۷
باب نخستین از جزو دوم از گفتار پنجم: اندر شناختن احوال زفان و بیماری های او بر طریق کلی.....	۷۷
باب دوم از جزو دوم از گفتار پنجم: اندر علاج طعم های ناخوش یافتن.....	۸۰
باب سیم از جزو دوم از گفتار پنجم: اندر استرخای زفان.....	۸۱
باب چهارم از جزو دوم از گفتار پنجم: اندر سوء آن زفان.....	۸۳
باب پنجم از جزو دوم از گفتار پنجم: اندر درمیدن زفان.....	۸۴
باب ششم از جزو دوم از گفتار پنجم: اندر تشنج زفان.....	۸۴
باب هفتم از جزو دوم از گفتار پنجم: اندر آماس های زفان.....	۸۵
باب هشتم از جزو دوم از گفتار پنجم: اندر گنگی و خس که از زفان گشتن پدید آید.....	۸۷
باب نهم از جزو دوم از گفتار پنجم: اندر ضفدع.....	۸۸
باب دهم از جزو دوم از گفتار پنجم: اندر بیماری های ملازه که آن را با نازس اللهم گویند.....	۸۹
جزو سیم: اندر احوال دندان و بیماری های آن و علاج آن.....	۹۵
باب نخستین از جزو سیم از گفتار پنجم: اندر شناختن احوال دندان و بیماری های آن بر طریق کلی.....	۹۵
باب دوم از جزو سیم از گفتار پنجم: اندر تدبیر نگاه داشتن دندان ها تا درست بماند.....	۹۹
باب سیم از جزو سیم از گفتار پنجم: اندر درد دندان.....	۱۰۱
باب چهارم از جزو سیم از گفتار پنجم: اندر شکستن و ریزیدن دندان.....	۱۰۹
باب پنجم از جزو سیم از گفتار پنجم: اندر جنبیدن دندان ها.....	۱۱۰
باب ششم از جزو سیم از گفتار پنجم: اندر تغییر لون دندان ها.....	۱۱۳
باب هفتم از جزو سیم از گفتار پنجم: اندر کندی دندان ها که به تازی ضرس گویند.....	۱۱۴
باب هشتم از جزو سیم از گفتار پنجم: اندر ضعیفی و آب گذاشتن دندان.....	۱۱۵

- باب نهم از جزو سیم از گفتار پنجم: اندر تدبیر دندان کودکان تا به آسانی بر آید..... ۱۱۶
- باب دهم از جزو سیم از گفتار پنجم: اندر تدبیر دندان بزرگان تا آنچه افکندنی باشد به آسانی
بفکند..... ۱۱۶
- گفتار ششم: اندر شناختن احوال حنجره و حلق و علاج خناق و ذبحه؛ بیماری های حنجره
و حلق تغییر آواز است و آماس لوزتین و خناق و ذبحه و بثره ها که بر حنجره و حلق
بر آید و فراهم شدن مری..... ۱۱۹
- جزو نخستین: اندر احوال آواز و اسباب باطل شدن آن و اسباب انواع و تغییر آن و علاج
هر یک..... ۱۲۱
- باب نخستین از جزو نخستین از گفتار ششم: اندر باطل شدن آواز که سبب آن انواع سوء المزاج
باشد..... ۱۲۱
- باب دوم از جزو نخستین از گفتار ششم: اندر گرفته شدن آواز..... ۱۲۴
- باب سیم از جزو نخستین از گفتار ششم: اندر آواز لرزنده..... ۱۲۶
- باب چهارم از جزو نخستین از گفتار ششم: اندر آواز تیره و تاریک..... ۱۲۷
- باب پنجم از جزو نخستین از گفتار ششم: اندر آواز باریک..... ۱۲۷
- جزو دوم از گفتار ششم: اندر ذبحه و ملای بثره ها که بر حنجره پدید آید و فراهم
گرفته شدن مری..... ۱۲۸
- باب نخستین از جزو دوم از گفتار ششم: اندر ذبحه و ملای..... ۱۲۸
- باب دوم از جزو دوم از گفتار ششم: اندر بثره ها که زدن در حلق بر آید..... ۱۴۳
- باب سیم از جزو دوم از گفتار ششم: اندر علاج طعام که در گلو مانده..... ۱۴۴
- باب چهارم از جزو دوم از گفتار ششم: اندر دیوچه که به حلق آید و این دیوچه را به تازی
العلق گویند..... ۱۴۵
- گفتار هفتم: اندر یاد کردن بیماری های آلت های دم زدن و اسباب و علامات و
علاج آن..... ۱۴۹
- باب نخستین از گفتار هفتم: اندر شناختن احوال دم زدن و اسباب تغییر آن..... ۱۵۰
- باب دوم از گفتار هفتم: اندر آنکه هر دم زدن که از حال طبیعی بگردد چگونه باشد..... ۱۵۳
- باب سیم از گفتار هفتم: اندر ربو و ضیق النفس و نفس انتصاب..... ۱۵۸
- باب چهارم از گفتار هفتم: اندر انواع سرفه و اسباب آن..... ۱۷۰
- باب پنجم از گفتار هفتم: اندر سرفه که سبب آن سوء المزاج گرم ساده باشد..... ۱۷۳
- باب ششم از گفتار هفتم: اندر سرفه خشک که سبب آن سوء المزاج سرد ساده باشد..... ۱۷۵
- باب هفتم از گفتار هفتم: اندر سرفه تر که سبب آن سوء المزاج گرم با ماده باشد..... ۱۷۶
- باب هشتم از گفتار هفتم: اندر سرفه تر که سبب آن سوء المزاج سرد با ماده باشد..... ۱۷۹

باب نهم از گفتار هفتم: اندر سرفه که سبب آن آماس و ریش شش باشد.....	۱۸۲
باب دهم از گفتار هفتم: اندر سرفه که سبب آن بثرات السعال باشد.....	۱۸۳
باب یازدهم از گفتار هفتم: اندر برآمدن خون از گلو.....	۱۸۳
باب دوازدهم از گفتار هفتم: اندر ذات الریه و علاج آن.....	۱۹۷
باب سیزدهم از گفتار هفتم: اندر ذات الصدر.....	۲۰۷
باب چهاردهم از گفتار هفتم: اندر سل.....	۲۰۹
باب پانزدهم از گفتار هفتم: اندر علاج ذات الجنب.....	۲۲۵
گفتار هشتم: اندر احوال دل و بیماری‌ها و علاج آن.....	۲۴۱
باب نخستین از گفتار هشتم: اندر آنکه بیماری‌های دل چند نوع است و طریق علاج دل کدام است.....	۲۴۲
باب دوم از گفتار هشتم: اندر ضعیفی دل و خفقان که از سوء المزاج گرم خیزد.....	۲۴۸
باب سیم از گفتار هشتم: اندر ضعیفی دل و خفقان که از سوء المزاج سرد خیزد.....	۲۵۱
باب چهارم از گفتار هشتم: اندر خفقان که از سوء المزاج خشک خیزد.....	۲۵۴
باب پنجم از گفتار هشتم: اندر خفقان و وسواس که از سوء المزاج سودایی خیزد و از برآمدن بخارهای سودایی به سری.....	۲۵۴
باب ششم از گفتار هشتم: اندر عشر و ربعی و بی‌قوتی و اسباب و علامات و علاج آن.....	۲۵۷
گفتار نهم: اندر احوال پستان و بیماری‌های آن.....	۲۶۱
باب نخستین از گفتار نهم: اندر شناختن اسباب شیر زنان و تدبیر زنی که شیرش اندک بود.....	۲۶۲
باب دوم از گفتار نهم: اندر تدبیر زنی که شیر او بسیار باشد.....	۲۶۵
باب سیم از گفتار نهم: اندر علاج زنی که شیر اندر پستان بریندد و پنی‌ر شود.....	۲۶۶
باب چهارم از گفتار نهم: اندر علاج شیر بسته شده که اندر پستان غفین گردد.....	۲۶۷
باب پنجم از گفتار نهم: اندر آماس گرم که اندر پستان پدید آید.....	۲۶۸
باب ششم از گفتار نهم: اندر آماس سرد که اندر پستان پدید آید.....	۲۶۸
باب هفتم از گفتار نهم: اندر سخت شدن پستان و غده‌ها که در وی پدید آید.....	۲۶۹
باب هشتم از گفتار نهم: اندر علاج دیله که بر پستان برآید.....	۲۶۹
باب نهم از گفتار نهم: اندر علاج ریش‌های پلید که گوشت پستان را بخورد.....	۲۶۹
باب دهم از گفتار نهم: اندر تدبیر نگاه داشتن پستان تا بزرگ نشود.....	۲۷۰
گفتار دهم از کتاب ششم: اندر احوال مری و معده و بیماری‌ها و اسباب و علامات و علاج‌های آن.....	۲۷۱
جزو نخستین: اندر احوال مری و بیماری‌ها و علاج آن.....	۲۷۴
باب نخستین از جزو نخستین از گفتار دهم: اندر دشواری فرو بردن طعام و شراب به حلق.....	۲۷۴
باب دوم از جزو نخستین از گفتار دهم: اندر آماس مری.....	۲۷۶

باب سیم از جزو نخستین از گفتار دهم: اندر قرحه و بثره مری و علاج آن.....	۲۷۸
جزو دوم: اندر انواع سوء المزاج که معده را افتد و اسباب و علامات و علاج آن.....	۲۷۹
باب نخستین از جزو دوم از گفتار دهم: اندر سوء المزاج گرم ساده که اندر معده پدید آید.....	۲۷۹
باب دوم از جزو دوم از گفتار دهم: اندر سوء المزاج گرم با ماده که اندر معده پدید آید و ضعیفی و درد که از آن تولد کند.....	۲۸۲
باب سیم از جزو دوم از گفتار دهم: اندر درد معده و ضعیفی آن که از سوء المزاج بی ماده تولد کند.....	۲۹۰
باب چهارم از جزو دوم از گفتار دهم: اندر ضعف معده که از سوء المزاج سرد و خشک تولد کند.....	۲۹۱
باب پنجم از جزو دوم از گفتار دهم: اندر ضعیفی معده که از سوء المزاج سرد و تر تولد کند.....	۲۹۱
باب ششم از جزو دوم از گفتار دهم: اندر درد معده و ناگواریدن طعام که از بادها تولد کند.....	۲۹۷
باب هفتم از جزو دوم از گفتار دهم: اندر درد معده که از خلط سودا خیزد که از سپرز بدو اندر آید.....	۳۰۱
جزو سیم از گفتار دهم: اندر تفسیر احوال شهوت طعام.....	۳۰۳
باب نخستین از جزو سیم از گفتار دهم: اندر ضعیفی شهوت طعام و اسباب و علاج آن.....	۳۰۳
باب دوم از جزو سیم از گفتار دهم: اندر غلبه شهوت که آن را الشهوة الکلیه گویند یعنی آرزوی سگان.....	۳۰۶
باب سیم از جزو سیم از گفتار دهم: اندر غلبه شهوت که آن را به تازی الجوع البقري گویند یعنی گرسنگی گاو.....	۳۱۰
باب چهارم از جزو سیم از گفتار دهم: اندر آرزوی بیاه که مردم را پدید آید.....	۳۱۲
باب پنجم از جزو سیم از گفتار دهم: اندر تشنگی و بسیاری آرزوی آب.....	۳۱۵
جزو چهارم از گفتار دهم: اندر احوال حرکتهای بدن و خون آروغ و فواق و قی و آنچه بدین ماند.....	۳۱۹
باب نخستین از جزو چهارم از گفتار دهم: اندر فواق و سبب و علامت و علاج آن.....	۳۱۹
باب دوم از جزو چهارم از گفتار دهم: اندر آروغ.....	۳۲۲
باب سیم از جزو چهارم از گفتار دهم: اندر تاسه و منش گشتن و اضطراب.....	۳۲۳
باب چهارم از جزو چهارم از گفتار دهم: اندر قی و اسباب و علامات و علاج آن.....	۳۲۵
باب پنجم از جزو چهارم از گفتار دهم: اندر قی کردن خون.....	۳۳۱
باب ششم از جزو چهارم از گفتار دهم: اندر هیضه.....	۳۳۴
جزو پنجم از گفتار دهم: اندر ضعیفی معده و بد گواریدن طعام و درد معده که از پس طعام خوردن پدید آید و اسباب و علامات آن.....	۳۴۰
باب نخستین از جزو پنجم از گفتار دهم: اندر یاد کردن احوال ضعیفی معده و انواع آن.....	۳۴۰
باب دوم از جزو پنجم از گفتار دهم: اندر ضعیفی قوت جاذبه.....	۳۴۱
باب سیم از جزو پنجم از گفتار دهم: اندر ضعیفی قوت ماسکه.....	۳۴۲

باب چهارم از جزو پنجم از گفتار دهم: اندر ضعیفی قوت هاضمه.....	۳۴۴
باب پنجم از جزو پنجم از گفتار دهم: اندر ضعیفی قوت دافعه.....	۳۴۷
باب ششم از جزو پنجم از گفتار دهم: اندر ضعیفی جرم معده و تهلهل نسج آن.....	۳۴۸
جزو ششم از گفتار دهم: اندر آماس‌ها و ریش‌ها و بثردهای معده.....	۳۵۰
باب نخستین از جزو ششم از گفتار دهم: اندر آماس خونی که در معده پدید آید.....	۳۵۰
باب دوم از جزو ششم از گفتار دهم: اندر آماس صفراوی که در معده پدید آید و علامات و علاج آن.....	۳۵۵
باب سیم از جزو ششم از گفتار دهم: اندر آماس بلغمی که در معده پدید آید و علاج آن.....	۳۵۶
باب چهارم از جزو ششم از گفتار دهم: اندر آماس صلب که در معده پدید آید و علامات و علاج آن.....	۳۵۷
باب پنجم از جزو ششم از گفتار دهم: اندر دیله که در معده پدید آید.....	۳۵۹
باب ششم از جزو ششم از گفتار دهم: اندر ریش‌ها و بثره‌های معده.....	۳۶۱
گفتار یازدهم از کتاب ششم اندر احوال جگر و بیماری‌های او و اسباب و علامات و علاج آن.....	۳۶۵
جزو نخستین: اندر احوال جگر، انواع سوء المزاج که در وی پدید آید و علامت‌ها و علاج آن.....	۳۶۷
باب نخستین از جزو نخستین از گفتار یازدهم: اندر یاد کردن احوال جگر.....	۳۶۷
باب دوم از جزو نخستین از گفتار یازدهم: اندر سوء المزاج گرم که اندر جگر پدید آید.....	۳۶۸
باب سیم از جزو نخستین از گفتار یازدهم: اندر سوء المزاج سرد که در جگر پدید آید.....	۳۷۲
باب چهارم از جزو نخستین از گفتار یازدهم: اندر سوء المزاج خشک ماده که در جگر پدید آید.....	۳۷۹
باب پنجم از جزو نخستین از گفتار یازدهم: اندر سوء المزاج تر ماده که اندر جگر پدید آید.....	۳۷۹
باب ششم از جزو نخستین از گفتار یازدهم: اندر سوء المزاج گرم تر ماده که اندر جگر پدید آید.....	۳۸۰
باب هفتم از جزو نخستین از گفتار یازدهم: اندر سوء المزاج گرم و خشک که اندر جگر پدید آید.....	۳۸۰
باب هشتم از جزو نخستین از گفتار یازدهم: اندر سوء المزاج سرد و خشک که اندر جگر پدید آید.....	۳۸۱
باب نهم از جزو نخستین از گفتار یازدهم: اندر تدبیر خداوند جگر کوچک.....	۳۸۲
باب دهم از جزو نخستین از گفتار یازدهم: اندر یاد کردن کارها و چیزها که جگر را زیان دارد.....	۳۸۲
باب یازدهم از جزو نخستین از گفتار یازدهم: اندر چیزهایی که جگر را سود دارد.....	۳۸۳
جزو دوم از گفتار یازدهم: اندر ضعیفی و سده و درد جگر.....	۳۸۴
باب نخستین از جزو دوم از گفتار یازدهم: اندر ضعیفی جگر.....	۳۸۴
باب دوم از جزو دوم از گفتار یازدهم: اندر سده که در حده جگر افتد و علاج آن.....	۳۹۱
باب سیم از جزو دوم از گفتار یازدهم: اندر سده که در قعر جگر افتد و علاج آن.....	۳۹۵

- باب چهارم از جزو دوم از گفتار یازدهم: اندر سده که از خوردن چیزهای قابض افتد..... ۳۹۷
- باب پنجم از جزو دوم از گفتار یازدهم: اندر بادها که اندر جگر تولد کند ۳۹۷
- باب ششم از جزو دوم از گفتار یازدهم: اندر درد جگر و علاج آن ۳۹۸
- جزو سیم از گفتار یازدهم: اندر انواع آماس های جگر و اسباب و علامات و علاج آن ۴۰۰
- باب نخستین از جزو سیم از گفتار یازدهم: اندر آماس گرم که اندر جگر پدید آید و اسباب و علامات و علاج آن ۴۰۰
- باب دوم از جزو سیم از گفتار یازدهم: اندر آماس جگر که بیزد و ریم کند و دیله گردد..... ۴۰۸
- باب سیم از جزو سیم از گفتار یازدهم: اندر آماس صلب اندر جگر و علاج آن..... ۴۱۱
- باب چهارم از جزو سیم از گفتار یازدهم: اندر آماس عضله شکم..... ۴۱۵
- باب پنجم از جزو سیم از گفتار یازدهم: اندر آماس که از زخمی و صدمه ای افتد..... ۴۱۵
- باب ششم از جزو سیم از گفتار یازدهم: اندر آماس سرد که در جگر ظاهر شود و علاج آن..... ۴۱۷
- گفتار دوازدهم: اندر احوال و بیماری ها و اسباب و علامات و علاج آن ۴۱۹
- باب نخستین از گفتار دوازدهم: اندر احوال و افعال سپرز و انواع سوء المزاج آن ۴۱۹
- باب دوم از گفتار دوازدهم: اندر ضعیفی قوت های سپرز و علامتها و علاج آن ۴۲۲
- باب سیم از گفتار دوازدهم: اندر احوال آماس ای سپرز و علامت های آن..... ۴۲۳
- باب چهارم از گفتار دوازدهم: اندر درد سپرز که با بیزد و علاج آن ۴۲۳
- گفتار سیزدهم: اندر بیماری ها که از بیماری خرد و سپرز خیزد چون یرقان و استسقا..... ۴۲۵
- جزو نخستین از گفتار سیزدهم: اندر علاج یرقان ۴۲۷
- باب نخستین از جزو نخستین از گفتار سیزدهم: اندر شناختن احوال یرقان بر طریق کلی..... ۴۲۷
- باب دوم از جزو نخستین از گفتار سیزدهم: اندر یرقان زرد که در گرمی جگر و گرمی رگ های جگر خیزد ۴۴۰
- باب سیم از جزو نخستین از گفتار سیزدهم: اندر یرقان زرد که سبب آن بسیار خوردن طعام ها و شراب های گرم و تولد صفرا باشد ۴۴۱
- باب چهارم از جزو نخستین از گفتار سیزدهم: اندر یرقان که سبب آن گرمی مزاج همه تن باشد و خون نیز بدان سبب اندر رگ ها گرم و صفرا بی شود..... ۴۴۲
- باب پنجم از جزو نخستین از گفتار سیزدهم: اندر یرقان که سبب آن بسته شدن مسام همه تن بود..... ۴۴۳
- باب ششم از جزو نخستین از گفتار سیزدهم: اندر یرقان که سبب آن سده جگر باشد..... ۴۴۳
- باب هفتم از جزو نخستین از گفتار سیزدهم: اندر یرقان بحرانی ۴۴۷
- باب هشتم از جزو نخستین از گفتار سیزدهم: اندر یرقان که از آماس جگر و گزیدن جانوران بد تولد کند..... ۴۴۸
- باب نهم از جزو نخستین از گفتار سیزدهم: اندر یرقان سیاه..... ۴۴۸

جزو دوم از گفتار سیزدهم: اندر استسقا و انواع و اسباب و علامات و علاج آن ۴۵۲
 باب نخستین از جزو دوم از گفتار سیزدهم: اندر شناختن استسقا و انواع و احوال و اسباب آن ۴۵۲
 باب دوم از جزو دوم از گفتار سیزدهم: اندر سوء القیه و علامات‌ها و علاج آن ۴۵۷
 باب سیم از جزو دوم از گفتار سیزدهم: اندر استسقای زقی که با گرمی بود ۴۵۹
 باب چهارم از جزو دوم از گفتار سیزدهم: اندر استسقای زقی که با سردی جگر بود ۴۷۵
 باب پنجم از جزو دوم از گفتار سیزدهم: اندر استسقای طبلی و علاج آن ۴۷۹
 باب ششم از جزو دوم از گفتار سیزدهم: اندر استسقای لحمی و علاج آن ۴۸۰
 گفتار چهاردهم: اندر انواع اسهال و سحج و زحیر و اسباب و علامات و علاج آن ۴۸۵
 جزو نخستین: اندر انواع اسهال که سبب آن ماده‌ای بود که از یک اندام یا از همه تن به
 معده و روده آید و اسهال تولد کند ۴۸۸
 باب نخستین از جزو نخستین از گفتار چهاردهم: اندر اسهال دماغی ۴۸۸
 باب دوم از جزو نخستین از گفتار چهاردهم: اندر اسهال مَراری ۴۹۰
 باب سیم از جزو نخستین از گفتار چهاردهم: اندر اسهال کبدی ۴۹۲
 باب چهارم از جزو نخستین از گفتار چهاردهم: اندر اسهال خون که از جگر بود و علاج آن ۴۹۷
 باب پنجم از جزو نخستین از گفتار چهاردهم: اندر اسهال که ماده آن از همه تن آید ۵۰۰
 جزو دوم از گفتار چهاردهم: اندر اسهال معدی یعنی اسهالی که سبب آن از معده باشد ۵۰۲
 باب نخستین از جزو دوم از گفتار چهاردهم: اندر اسهال معدی که سبب آن ضعفی قوت هاضمه
 بود ۵۰۲
 باب دوم از جزو دوم از گفتار چهاردهم: اندر اسهال معدی که سبب آن ضعفی قوت ماسکه بود ۵۰۹
 باب سیم از جزو دوم از گفتار چهاردهم: اندر اسهال معدی که سبب آن بسیار خوردن و به ترتیب خوردن
 و از طعام‌های بد و طعام‌های چرب افتد ۵۱۲
 باب چهارم از جزو دوم از گفتار چهاردهم: اندر اسهال معدی که سبب آن بسیار آمدن ماده سودا
 بود که از سپرز به معده آید ۵۱۳
 جزو سیم از گفتار چهاردهم: اندر اسهال معوی یعنی اسهال که از روده بود ۵۱۴
 باب نخستین از جزو سیم از گفتار چهاردهم: اندر اسهال معوی که آن را زَلَقُ الامعاء گویند ۵۱۴
 باب دوم از جزو سیم از گفتار چهاردهم: اندر سحج و علاج آن ۵۱۸
 باب سیم از جزو سیم از گفتار چهاردهم: اندر سحج و ریش رودها و اسهال خون که به یونانی
 دوسنطاریا گویند ۵۲۳
 باب چهارم از جزو سیم از گفتار چهاردهم: اندر زحیر ۵۳۴
 گفتار پانزدهم: اندر بیماری‌های مقعد و شرح چون بیرون آمدن و بازگردیدن مقعد و
 شقاق و بواسیر و اسباب و علامات و علاج آن ۵۳۹

۵۴۰	باب نخستین از گفتار پانزدهم: اندر سستی شرح و بیرون آمدن مقعد
۵۴۱	باب دوم از گفتار پانزدهم: اندر علاج شرح سست که ریش باشد
۵۴۱	باب سیم از گفتار پانزدهم: اندر علاج سستی شرح که ثفل بی حراذ بیرون آید
۵۴۲	باب چهارم از گفتار پانزدهم: اندر شقاق مقعد
۵۴۵	باب پنجم از گفتار پانزدهم: اندر خارش مقعد
۵۴۶	باب ششم از گفتار پانزدهم: اندر بواسیر و اسباب و علاج آن
۵۶۵	باب هفتم از گفتار پانزدهم: اندر ناصور
۵۶۷	تعلیقات
۵۷۸	فرهنگ واژگان و اصطلاحات و نامها

مقدمهٔ مصحح

تصحیح این جلد براساس دست‌نویس «اس» و «س» انجام گرفته و در موارد اختلاف این دو دست‌نویس، از دست‌نویس «مل» که مشخصات آن در ابتدای جلد سوم آمده، استفاده شده است. در مواقع لزوم از دست‌نویس‌های وا و م که در مقدمهٔ جلد اول و توضیح جلد سوم، مشخصات آنها یاد شده است، نیز استفاده گردید.

همچنین این نکته قابل ذکر است که دست‌نویس اساس به دلیل صحت بالایی که دارد، در تصحیح کتاب ذخیرهٔ خوارزمشاهی بسیار مفید واقع شده است؛ ولی این دست‌نویس خالی از اشکال نیست و باید به خاطر داشت که در برخی موارد، تشخیص آن که کدام دست‌نویس درست‌تر است، بسیار سخت می‌نماید؛ خصوصاً در مواقعی که دست‌نویس اساس یک چیز و دست‌نویس‌های دیگر چیز دیگری می‌گویند. در برخی موارد فرق میان آن دو و تشخیص آن که کدام یک درست است، شاید تنها از یک متخصص طب سنتی برآید. بدین ترتیب می‌توان متن این کتاب را متنی بدون اشکال دانست، ولی مسلماً صحیح‌ترین متن از کتاب ذخیرهٔ خوارزمشاهی است که تا کنون به چاپ رسیده است. بنابراین از متخصصان طب سنتی که مطمئن هستند که جایی در متن کتاب اشکالی وجود دارد، خواهشمند است که این موارد را در آینده یادآور شوند.

نکاتی در مورد گونه نوشتاری دست‌نویس‌ها

تلفظ برخی کلمات در دو دست‌نویس اس و س که با تلفظی که در فرهنگ‌ها آمده است و یا با تلفظی که اکنون به کار می‌بریم، متفاوت بودند، برای اطلاع بیشتر محققان در زیر فهرست می‌شوند:

تلفظ واژگان در دست‌نویس اس: مری (گاه مری)، کر، تشنه، دماغ (مغز)، پرسیاوشان، شک، سرخس، کلکلاتج، حیلزون، نحاس.

تلفظ واژگان در دست‌نویس س: زفت (نوعی قیر)، گمیز، دماغ (مغز)، سک، کلکلاتج.

در چند واژه «مسئله» در دست‌نویس اس به صورت «مسله» نوشته شده و یک بار حرف «ج» برای واژه «چرب»، با سه نقطه آمده و حروف «پ» و «ژ» در واژه «بزارده» مع و لا با سه نقطه آمده‌اند. همچنین کاتب این دست‌نویس، گاهی خواجه ابوعلی سینا را خواجه ابوعلی سینا نوشته است که این نوع نوشتار قابل توجه می‌نماید. در دست‌نویس اس و س «مبدأ» به صورت «مبدا» نوشته شده و در هنگام اضافه شدن نیز به همین صورت اضافه شده و گویی تلفظ همزه به «آ» تبدیل یافته است؛ مثلاً «مبدأ عصب» به صورت «مبدای عصب» نوشته شده است.

این نکته نیز قابل ذکر است که در دست‌نویس س، تا این جلد هیچ‌گاه واژه «همه» با نقش‌نمای اضافه، یعنی به صورت «همه» نوشته نشده است. این حالت در دست‌نویس اس نیز وجود دارد، ولی در این جلد تنها یک بار این واژه به صورت «همه» آمده که می‌تواند اولین نشانه‌های کراتین نقش‌نمای اضافه برای این واژه باشد که بعدها به وفور یافت می‌شود.

نشانه‌های اختصاری استفاده شده در تعلیقات

ب: باب

گ: گفتار

ج: جلد

ن.ک: نگاه کنید

جز: جزو

ک: کتاب

ر.ک: رجوع کنید